

Запрошуємо до обговорення:

УДК 378:371, 261:658.821

*О.В. Кіндрась***ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК СУБ'ЄКТА РИНКУ**

У статті розглянуто онтологію конкурентного потенціалу вищого навчального закладу. Зроблено спробу дослідити рейтинги вищих навчальних закладів України за різними критеріями. Визначено залежність між конкурентоспроможністю випускника та конкурентоспроможністю вищого навчального закладу.

Ontology of competition potential as for higher educational establishment is considered in the article. There is an attempt to probe ratings of higher educational establishments in Ukraine according to different criteria. Certainly dependence between the competitiveness of graduating student and competitiveness of higher educational establishment is determined.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, конкурентний потенціал, рейтинг, конкурентоспроможність.

Розвиток конкурентних відносин на сучасному етапі охоплює всі сфери суспільного життя. Не залишилась осторонь розвитку тенденцій і сфера освітніх послуг, розглядаючи ВНЗ як повноправного учасника суспільного виробництва. У процесі розвитку ринку освітніх послуг відбувається трансформація ринкових конкурентних структур від монопольних структур у розрізі напрямів підготовки (за часів існування Радянського Союзу) до олігополії (з початку 1990-х років до 2000 року, в період, коли виникають перші приватні вищі навчальні заклади і розширюється спектр пропонуванних напрямів підготовки) та до сучасного монополістичного ринку, де представлена велика кількість «виробників», що надають різні за якістю, престижністю послуги, завдяки чому в споживача формуються «нецінові переваги». Відповідно більшість вищих навчальних закладів (ВНЗ) в умовах монополістичної конкуренції прагнуть стати своєрідним «монополістом «своїї торгової марки, проте в багатьох випадках нівелюючись регіональною затребуваністю у фахівцях певного профілю підтверджену попитом на регіональному ринку праці. Тому актуальним постає питання визначення напрямів та складових механізму формування конкурентного потенціалу вищого навчального закладу як чинника зростання його конкурентоспроможності в ринкових умовах господарювання.

У сучасній науковій дискусії активно розвивається проблематика функціонування ринку освітніх послуг, зокрема шляхів накопичення конкурентного потенціалу вищих навчальних закладів України. Методологічні, теоретичні та практичні аспекти забезпечення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у своїх наукових здобутках висвітлювали такі відомі вітчизняні та закордонні вчені, як: Анчишкіна О., Босак О., Вітлінський В., Капітанець О., Куценко В., Пашченко Н., Савенкова Ю., Советкова А., Фатхутдінов Р.

та ін. Однак, не зважаючи на вагомий внесок дослідників у питання сутності, механізмів забезпечення, чинників підвищення конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг вищих навчальних закладів, проблемним питанням, що потребує подальшого поглибленого дослідження, залишається процес і детермінантні основи формування та розвитку конкурентного потенціалу вищого навчального закладу як суб'єкта ринку.

Метою статті є виконання аналітичного дослідження щодо ідентифікації детермінантних складових формування та зростання конкурентного потенціалу вищих навчальних закладів України.

На думку вітчизняних учених, на відміну від економічно розвинутих європейських країн, проблема України полягає в тому, що соціально-професійне середовище зростання фахівця в регіонах існує практично відокремлено від сфери освітніх послуг, які надає вища школа. Тобто потенційний роботодавець і потенційний споживач послуг майбутнього фахівця, як суб'єкти освітніх послуг, незадіяні в системі професійної підготовки. І, як наслідок, більшість випускників вітчизняних вищих навчальних закладів стають або неконкурентоспроможними, або взагалі не затребуваними на ринку праці [2]. Водночас науковці стверджують, що конкурентоспроможність вищого навчального закладу розглядається за результативною ознакою, а саме підготовкою спеціалістів, які в змозі вести конкурентну боротьбу на зовнішньому та внутрішньому ринках праці [8]. Отже, конкурентоспроможність ВНЗ знаходиться в прямо пропорційній залежності від рівня конкурентоспроможності його випускників на ринку праці та рівня адаптації здобутих навичок і вмій до сучасних ринкових умов господарювання.

Проте, варто відзначити, що специфікою ВНЗ як суб'єкта ринкових відносин є розгляд надання освітніх послуг як економічних благ із позиції індивідуального споживання в процесі навчання (тобто безпосереднього процесу надання послуги), та суспільного блага з позиції створення доданої вартості у вигляді підвищення кваліфікації робочої сили.

За роки незалежності країни ВНЗ змушені вести конкурентну боротьбу за споживача, де головною «зброєю» «виступають конкурентні переваги, що за умови їх адекватності потребам зовнішнього середовища створюють конкурентний потенціал суб'єкта господарювання. Рівень ефективності формування та реалізації конкурентного потенціалу можна розглядати через призму рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів України, проведеного неоднорідними за професійним спрямуванням компетентними установами, що використовують різнопланові критерії для висвітлення об'єктивної інформації щодо рейтингу навчального закладу в типовій групі (серед інших ВНЗ). До цього ж, рейтинг (від англ. Rating) – числовий або порядковий показник, що відображає важливість або значимість певного об'єкта чи явища. Рейтинги ВНЗ можуть відрізнятися один від одного різними критеріями, що застосовуються експертами рейтингів до оцінки ВНЗ і методики оцінювання [7].

Міністерство освіти і науки України щорічно проводить рейтингове оцінювання діяльності вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації усіх форм власності з урахуванням специфіки підготовки кадрів та профілю. Зокрема виділено категорії: класичні університети; технічні університети; технологічні, будівництва, транспорту; педагогічні, гуманітарні, фізичного виховання і спорту; культури, мистецтва, дизайну; охорони здоров'я; аграрні; економіки, фінансів, управління, підприємництва; права,

правоохоронної діяльності, цивільного захисту та безпеки життєдіяльності; приватні. За результатами рейтингу в категорії «Класичні університети «лідуюче положення займають: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет ім. В. Каразіна, Сумський державний університет, Закарпатський державний університет та Одеський національний університет ім. І. Мечникова. У категорії «Технічні університети «на першому місці у рейтингу Харківський національний університет радіоелектроніки, на другому — Національний аерокосмічний університет ім. М. Жуковського «Харківський авіаційний інститут «і на третьому відповідно Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Першими у рейтингу вищих навчальних закладів у категорії «Економіки, фінансів, управління, підприємництва «є Університет банківської справи Національного банку України, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Туган-Барановського, Донецький державний університет управління та Харківський національний економічний університет [3].

Діяльність вищого навчального закладу оцінювалася за допомогою глобального критерію рейтингу (ГКР), який є інтегральним і визначається сумою таких індексів критеріїв: міжнародної активності, контингенту студентів, якості науково-педагогічного персоналу, якості наукової-дослідної та науково-технічної діяльності, ресурсного забезпечення.

Міжнародна організація (спеціалізована установа ООН) Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) оголошує щорічний рейтинг «Топ 200 Україна «— рейтинг ВНЗ України, складений співробітниками кафедри ЮНЕСКО «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика «при Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут».

Зовнішню експертизу проекту «Топ 200 Україна «здійснюють спеціалісти наглядової ради міжнародної експертної групи з визначення рейтингів університетів (IREG Observatory). Рейтинг складається за оцінкою таких критеріїв: якість науково-педагогічного потенціалу, якість навчального процесу, рівень міжнародного визнання, інтегральний показник діяльності ВНЗ.

Результати рейтингу першої десятки ВНЗ переможців «ТОП 200 Україна «представлені в таблиці 1.

Оцінка вищих навчальних закладів України за ступенем задоволення отриманою освітою представлена у рейтингу «Компас—2012», що складений групою System Capital Management. Методика складання рейтингу передбачає комплексне соціологічне дослідження, респондентами якого у 2012 році стали 845 компаній різних форм власності великого та середнього бізнесу та 1156 випускників із 232 вузів.

Рейтинг «Компас—2012 «оцінював ВНЗ за такими основними критеріями: задоволення випускників їхньою освітою і можливістю використання навичок на практиці; сприйняття роботодавцями та експертами якості освіти в українських вузах; співробітництво між ВНЗ і компаніями-роботодавцями. Перша п'ятірка лідерів серед ВНЗ та їх рейтинг у балах (максимальний рейтинг 100 балів) представлений в таблиці 2.

Таблиця 1

Рейтинг вищих навчальних закладів «Топ 200 Україна» «2012 року» [4]

Назва ВНЗ	Рейтинг (місце)	Інп *	Ін**	Імв***	Із****
НТУ «Київський політехнічний інститут»	1	33,199	22,210	16,151	71,560
КНУ імені Тараса Шевченка	2	36,756	18,292	15,766	70,814
Харківський національний університет ім. В. Каразіна	3	19,275	14,579	16,736	50,589
НУ «Києво-Могилянська Академія»	4	12,637	16,125	13,316	42,077
Національний медичний університет ім. А.А. Богомольця	5	26,937	5,993	9,0898	42,0195
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	6	17,802	9,460	14,324	41,587
Національний гірничий університет (м. Дніпропетровськ)	7	18,986	9,041	9,541	37,568
Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)	8	15,910	13,136	8,066	37,111
Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара	9	12,829	12,020	11,687	36,536
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана	10	8,053	16,385	9,110	33,548
Національний університет «Львівська політехніка»	11	8,026	12,410	13,067	33,502

* Інп – оцінка якості науково-педагогічного потенціалу;

** Ін – оцінка якості навчання;

*** Імв – оцінка міжнародного визнання;

**** Із – оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ.

Таблиця 2

Рейтинг вищих навчальних закладів України «Компас–2012» [6]

Спеціальності	Рейтинг вузів (середній бал)				
	1 місце	2 місце	3 місце	4 місце	5 місце
Менеджмент / економіка	КНУ імені Тараса Шевченка (88)	Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (82)	НУ «Києво-Могилянська Академія» (45)	НТУ «Київський політехнічний інститут» (40)	Київський національний торговельно-економічний університет (35)
Правознавство	НУ «Юридична академія ім. Я. Мудрого» (86)	КНУ імені Тараса Шевченка (83)	НУ «Києво-Могилянська Академія» (26)	НУ «Одеська юридична академія» (25)	Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (14)

Інженерно-технічні	НТУ «Київський політехнічний інститут» (98)	Національний гірський університет м. Дніпропетровськ (44)	Національна металургійна академія України (41)	Донецький національний університет (39)	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (37)
Інформаційні технології	НТУ «Київський політехнічний інститут» (100)	КНУ імені Тараса Шевченка (39)	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (27)	Національний університет «Львівська політехніка» (24)	Національний університет радіоелектроніки (23)
Архітектура / будівництво	Київський національний університет будівництва і архітектури (100)	Придніпровська державна академія будівництва і архітектури (33)	Харківський державний технічний університет будівництва і архітектури (32)	Одеська державна академія будівництва і архітектури (28)	Національний університет «Львівська політехніка» (25)

Протягом шести років українське ділове видавництво «Деньги» складає щорічний рейтинг українських ВНЗ щодо п'яти категорій випускників: економісти, юристи, гуманітарії, будівельні та технічні спеціальності. Методика побудови рейтингу базується на сприйнятті випускників вузів директорами та HR-службами великих компаній і банків («Ерсте Банк», «Hudson», «АВВУ Україна», «Atlantic Group», «Nemiroff», «Carlsberg Ukraine», «Київстар», «Астеліт», «АНКОР», «МЕТРО Кеш енд Керрі Україна», ПГ «Павленко і Побережнюк та ін.) Результати рейтингу та середній бал представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Рейтинг вищих навчальних закладів України 2013 р.
за версією ділового видання «Деньги.ua» [5]**

Спеціальності	Рейтинг ВНЗ (середній бал)				
	1 місце	2 місце	3 місце	4 місце	5 місце
Економічні	КНУ імені Тараса Шевченка (8,6)	НУ «Києво-Могилянська Академія» (8,4)	КНЕУ ім. В. Гетьмана (8,3)	НТУ «Київський політехнічний інститут» (7,6)	Харківський національний університет ім. В. Каразіна (6,7)
Технічні	НТУ «Київський політехнічний інститут» (8,8)	КНУ імені Тараса Шевченка (8,4)	НТУ «Харківський політехнічний інститут» (7,9)	Національний авіаційний університет (7,4)	Національний університет «Львівська політехніка» (7,4)

Юридичні	Національний університет «Юридична академія ім. Я. Мудрого» (8,5)	КНУ імені Тараса Шевченка (8,4)	НУ «Києво-Могилянська Академія» (8,3)	Львівський національний університет ім. І. Франко (7)	Академія адвокатури України (7)
Гуманітарні	НУ «Києво-Могилянська Академія» (9,1)	КНУ імені Тараса Шевченка (9)	Національний педагогічний університет ім. Драгоманова (7,8)	Львівський національний університет ім. І. Франко (7,5)	Київський національний лінгвістичний університет (7,3)
Будівельні	Київський національний університет будівництва і архітектури (9,2)	Національний транспортний університет (7,8)	Харківський державний технічний університет будівництва і архітектури (7,8)	Придніпровська державна академія будівництва і архітектури (7,2)	Національний університет «Львівська політехніка» (7)

Демонструючи результати першої п'ятірки рейтингу ділового видання, де головними експертами вступають роботодавці, варто відмітити, що компанії-респонденти при відповіді на питання — «Наскільки важливий ВНЗ, котрий закінчив претендент на роботу в компанії? «— майже пропорційно розділилися на 2 категорії: тих, хто аналізує досвід і навички спеціаліста, та тих, хто крім цього звертає увагу на диплом. Проте для більшості роботодавців все ж таки рівень кваліфікації, а не диплом, стає вирішальним чинником [5].

Протягом останнього десятиріччя загострюється конкурентна боротьба між ВНЗ за абітурієнта, проте, як свідчать результати рейтингів, незмінними лідерами у сфері надання освітніх послуг залишають такі освітні заклади, як: КНУ імені Тараса Шевченка, НУ «Києво-Могилянська Академія», НТУ «Київський політехнічний інститут», Харківський національний університет ім. В. Каразіна, Національний університет «Львівська політехніка», Київський національний університет будівництва і архітектури, Національний університет «Юридична академія ім. Я. Мудрого» та ін.

Причиною загострення конкурентної боротьби є збільшення кількості ВНЗ (суб'єктів ринкових відносин) з одночасним зменшенням кількості абітурієнтів (споживачів послуг) у зв'язку з демографічною ситуацією, що є об'єктивним фактором, з одного боку. Суб'єктивними факторами, з іншого боку, виступають:

- перерозподіл вподобань споживачів під впливом реклами, моди, спрощення доступу до інформаційних джерел;
- диференціації цін на різні напрями підготовки серед та всередині ВНЗ;
- зміни у фінансових доходах та рівні заощаджень населення;
- міграційні процеси та ін.

Онтологія конкурентного потенціалу вищого навчального закладу має детермінантну відмінність від потенціалу промислового підприємства. Розглядаючи напрям підготовки, як економічне благо — послугу, що пропонується споживачу, то найбільш

конкурентоспроможними з позиції попиту (затребуваності споживачем) є найбільш дорожчі, престижні напрями. Це пов'язано з формуванням у споживача синонімічного ряду «престижний навчальний заклад – престижний напрям підготовки – гарантія працевлаштування – гарантія високого рівня заробітної плати». Теоретично дані напрями підготовки, за якими надаються освітні послуги, можна віднести до категорії винятку в дії закону попиту, зокрема до «ефекту Веблена», або так званого «снобістського ефекту». Спостерігається протилежна тенденція, коли відбувається зростання попиту на менш престижні, дешевші напрями підготовки, що в переважній більшості заповнюються за рахунок державного фінансування. Отже, дія закону попиту не є абсолютизованою для тенденцій господарювання вищих навчальних закладів як суб'єктів ринкових відносин.

Ускладнює формування загальних тенденцій розвитку споживчих уподобань та принципів забезпечення конкурентних переваг для ВНЗ присутність на ринку освітніх послуг представників державного і приватного секторів економіки, що ставить під сумнів вище наведені твердження про переваги споживачів. Абітурієнт (споживач) у більшості випадків надає перевагу менш популярним або аналогічним напрямом підготовки, але в державних ВНЗ. Відповідно можна зробити висновок про відмінність в детермінантах формування конкурентних переваг навчальних закладів різних форм власності. Тому формування конкурентного потенціалу необхідно розглядати через процес детермінації тенденцій зовнішнього середовища, регіональної затребуваності фахівців за напрямом підготовки, побажань потенційних роботодавців щодо набору вмінь та навичок, необхідних майбутньому потенційному працівнику з можливостями вищого навчального закладу.

Варто відмітити, що думка роботодавців щодо змін в якості підготовки спеціалістів протягом останніх років є неоднозначною: більшість відмічає її погіршення; меншість вважає, що змін не відбулося, зауважуючи про загальне падіння середнього рівня знань [1]. Знижує рівень конкурентоспроможності випускника будь-якого вищого навчального закладу на ринку праці, з позиції роботодавця, значний розрив між набутими теоретичними знаннями і їх можливим практичним застосуванням, відсутність чи низький рівень «soft skills» (вміння триматися перед аудиторією, самопрезентації, комунікабельність, самоконтроль та ін.). У цьому контексті завдання вищого навчального закладу — це підготовка фахівця ринкового типу, що відповідає вимогам і очікуванням потенційного роботодавця.

У цілому вищий навчальний заклад, що прагне нарощувати конкурентний потенціал та, як наслідок, підвищувати власну конкурентоспроможність в умовах плюралізму форм власності, конкуренції, свободи підприємницького та споживчого вибору має зосередити зусилля на формуванні головної конкурентної переваги — затребуваного на ринку праці висококваліфікованого випускника. Для цього необхідно в розрізі регіональної політики обрати зважений науково обґрунтований напрям модернізації організації навчального процесу з метою подолання формального підходу до викладання дисциплін. Зосередити зусилля на практичному рівні підготовки, зокрема налагоджувати співпрацю з профільними (відповідно до профілю ВНЗ) вітчизняними та закордонними організаціями для проходження виробничих практик студентами, організацій майстер-класів, проведення презентацій тощо, сформувати систему все-

бічного розвитку особистості студента, що сприятиме формуванню іміджевої складової випускника як конкурентної переваги ВНЗ.

1. Випускники українських ВНЗ очима роботодавців [Електронний ресурс] / А. Кашин, Є. Польщак та ін. — Режим доступу: http://www.yourcompass.org/PDF%20Tables/Employees%20on%20University_Graduates.pdf;
2. Конкурентоспроможність ВНЗ в умовах євроінтеграції України [Електронний ресурс] / О.М. Капітанець. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2009_1/files/Econ_01_2009_Kapitanets.pdf;
3. Рейтинг вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації МОНМСУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua//activity/education/higher-education/rejting/>;
4. Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації Топ-200 Україна у 2012 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://euroosvita.net/index.php/?category=7&id=1661>;
5. Рейтинг українських вузів: мнение работодателей / Деньги. 2013. — №5 (247). — С. 15–23;
6. Результаты рейтинга Компас-2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.yourcompass.org/ratings/compass_2012/branch/management.php;
7. Тардаскіна Т.М. Складові конкурентоспроможності ВНЗ та визначення методів оцінки / Т.М. Тардаскіна, І.Г. Зубкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/6_135194.doc.htm;
8. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью вуза / Р.А. Фатхутдинов // Высшее образование в России. — 2006. — № 9. — С. 37–38.